

Gerald Stone: The Göda Manuscript 1701. A Source for the History of the Sorbian Language. With an Introduction and Glossary. Domowina-Verlag: Bautzen 2009, 404 s. (Spisy Serbskeho instituta; 50)

Loni nazymu wuńdže w Ludowym nakładnistwje Domowina jako 50. čisło rjada Spi-sow Serbskeho instituta edicija Hodžijskeho rukopisa, dotal njewozjewjeneho serbskeho rěčneho pomnika, kotryž běše w 70tych lětach 19. lětstotka w Hodžijskim farskim archiwje wuslědźił Michał Hórník. Tute wobšěrne žórlo ewangelskeje hornjoserbšćiny, wot Hórnika 1879 w krótkim nastawku w ČMS (s. 135–140) wopisane, rěčnje scharakterizowane a Złokomorowskemu dialektkej přirjadowane, bě po druhej swětowej wójnje lětdžesatki jako zhubjene plaćilo. Hakle 1996 je Gerald Stone, Oxfordski slawist a wupokazany slědžer na polu stawiznow hornjoserbšćiny, zaso na jeho slědy storčil a jón z pomocu Hodžijskeju fararjow Pietscha a Laue namakał a za přeslědženje skopěrować móhl. Po krótkej rozprawje wo tym w Rozhledze (47 [1997] 9, s. 320–321) wozjewi Stone dwě lěće pozdžišo w Lětopisu (46 [1999] Wosebity zešiwk, s. 39–43) přenje wuslědki swojich přepytowanjow.

W recensowanym wudaću předleži cyłk Hodžijskeho rukopisa w transliteraciji (s. 101–313), přewodžany wot wobšěrneho jendźelskorěčneho zawoda (s. 21–98, z němskim zjećom na s. 401–404) a słowneho indeksa cyłeho teksta (s. 315–400).

W zawodze předstaja Stone najprjedy wěcywustojnje kulturnohistorisku situaciju a zažne stawizny wuwica hornjoserbskeje spisowneje rěče na mjezy 17. a 18. lětstotka. Při tym skedźbnja na to, zo saha tradicija rukopisnych přeložkow cyrkwinskih tekstow daloko wróćo, po swědčenju Christiana Knauthy¹ samo hač do lětstotka reformacije. Z toho časa však su so nam w hornjoserbšćinje do džensnišeho jenož zachowali Gregoriusowe kěrlušowe knižki z lěta 1593. Ze 17. lětstotka je wjace tajkich tekstow znate, a přeložowarjo ćišćanych serbskich nabožnych knihow pod nawodnistwom Pawoła Praetoriusa su někotre z nich jako předlohi wužiwali, kaž běchu to rukopisy Jana Cichoriusa, Jurja Šerca a Cachariasa Běrlinka. Zo je so hišće po wudaću najwažnišich cyrkwinskih knihow w hornjoserbskej rěči w ćišću (1693 Katechizm, 1695 Epistle a ewangelije a 1696 Agenda) w Hodžiju wotpowědny rukopis zhotowił (dokónčeny bu wón po wšěm zdaću 1701, kaž pokazuje lětoličba na wobalce), wujasnja Stone přeswědčiwje z wosebitym administratiwnym přirjadowanjom Hodžijskeje fary, přez kotruž běžeše něhdy hranica mjez Hornjołužiskim stawowym knjejstwom a Stołpiskim knjejstwom Mišnjanskeho wokrjesa pod bjezpośrednym zarjadnistwom sakskeho kurwjercha. Ćišćane cyrkwinske knihi, kotrež běchu so w stawowym knjejstwje wudali, njeběchu tohodla tu zawjazowace.

Přizamknje so dokładne wopisanje manuskripta: Jedna so poprawom wo ćišćanu němsku knihu „Vollständiges Kirchenbuch, Darinnen [sćěhuje naličenje jednotliwych džělow knihi]“, ćišćanu 1697 w Lipsku. Do njeje su mjez jednotliwymi stronami zawjazane prózdne łopjena, na kotrychž namaka so němskemu tekstej wotpowědowacy serbski rukopisny tekst na dohromady 428 stronach, najskerje napisany wot třoch wšelakich rukow, štož znazornjeja w předležacej ediciji tři wotpowědne faksimile-strony. Při tym však Stone njenaspomni, zo su w knize tež wobšěrniše němske pasáže, kotrymž na prózdnych stronach serbski tekst njetowarši: nabožne powučenje hospodarjow za wobchadženje z čedležu a cyrkwinska agenda, dohromady 195 stron něm-

¹ Derer Oberlausitzer Sorberwenden umständliche Kirchengeschichte [...], Görlitz 1767 [fotomechaniski nowočišć: wud. Reinhold Olesch, Köln-Wien 1980], s. 230.

skeho teksta.² W internetnej bibliografiji němskich čišćow 17. lětstotka hodži so zwěsćić, zo bě nakładnik Lankisch tajke cyrkwinske knihi z identiskej zestawu do toho hižo trójce publikował (1668, 1681 a 1692) (<http://www.vd17.de/>).

Přirunujo serbski přeložk z paralelnym němskim tekstom zwěsća Stone, zo namakaja so tu zdžěla diskrepancy, kotraž móhli na to pokazować, zo njebě tutón snano jenička předloha, ale zo je to móhlo tež někajke druge němske wudaće abo samo Vulgata być (s. 38 sc.). Tak je na př. na někotrych městnach wjetši serbski wurězk z epistle abo ewangelija podaty hač na němskim boku. Druhdže zaso namakamy njedokładne přeložki abo podawaja so wjacore stilistiske warianty jako synonymy. Myslu sej, zo mělo so tež z tym ličić, zo je nimo němskeho teksta w knize samej třom spisarjam tež móhla předležec starša serbskorěčna rukopisna předloha. Někotre indicije sym za to namakala, přirunujo někotre wot Stonea (s. 39) mjenowane městna z rukopisom ewangelijow a epistlow ze zawostajenstwa Bogumiła Šwjele, kotryž je njedawno do wobstatka Serbskeho kulturneho archiwa přišoł.³ Tak wotpowěduje němskemu *klein-gläubig* (p. 55) w Hodzijskim rukopisu wobrot *maley a slabey wiere*, w rp. Šw. čitamy *maleie wieri*, a wyše linki dopisane je *slabeie*. Němskemu *mit Zungen* (p. 152) wotpowěduje w Hodzijskim rukopisu *f nowemi Jafekami*, w rp. Šw. tohorunja *fnowěmi Jasikami*. Najzajimawiši pad je wotpowědnik němskeho *wie ein brüllender Löwe* – serbsce w Hodzijskim rukopisu *iak ieden ruiaze, morkotate hniwne hlawa*, w rp. Šw. pak *jako ieden ruiaze Lawa*, a wyše linki dopisane *morkotate, Hniwne*, při čimž forma *law* město *law* 'Löwe' dotal z druhich žórłow znata njeje. Tež wšelake zjawy, kotraž zwěsća Stone jako ekskluziwno abo nimale ekskluziwno za Hodzijski rukopis, hodža so tohorunja w rp. Šw. namakać. Mjez wot Stonea mjenowanymi leksikaliskimi zjawami (s. 80–86) potrjechi to na př. *cować so, kodobosć, roztokosć, šosć, wotawrić, žebrić*. Tež za wot Stonea wuzběhnjene wužiwanje leksema *služobnik* jako ekwiwalent za *Jünger* a *Diener* (s. 39) namakamy tam paralelu. Hdyž pak přirunamy čišćany němski tekst Hodzijskeho rukopisa z tym w rp. Šw., zwěsćamy jenož minimalne wotchilenja, kiž so za wujasnjenje mjenowanych diskrepancow njehodža. Dalši indic za wužiwanje hižo eksistowaceje serbskeje předlohi je fakt, zo je w rukopisnym serbskim teksće poměrnje mało korektur (Stone je w transkripciji akribisce a jednozmyslnje markěruje).

W dalším džělu předślowa diskutuje Stone dotalne swědčenja wo Hodzijskim rukopisu a w nich podate dialektalne zarjadowanje. Dže tu předewšěm wo hižo mjenowany Hórnikowy nastawk w ČMS 1879 a wo Mukowe přispomnjenja wo nim w jeho delnjoserbskej gramatice⁴ a słowniku⁵. Wo poslednich zwěsća, zo drje je so Muka zepěrał na Hórnikowy nastawk a zo najskerje rukopis sam ani w ruce měł njeje, wšako njepodawa na žanym městnje někajku informaciju, kotraž njeby tež hižo w Hórnikowym přinošku mjenowana była. Hórnikowe jasne přirjadowanje rukopisa Janej Krystofej Wićazej, jeho synej samsneho mjena kaž tež Tobiaskej a Bosćijej Bohuměrej Prătoriusej jako konkretnym spisarjam nima Stone za dopokazujomne. Dale přiwobroći

² Přir. digitalnu kopiju w Serbskim instituće.

³ Jedna so wo němski čišć z titlom „Episteln und Evangelia auff alle Sontage und fürnembsten Feste durchs gantze Jar [...]“, wudaty 1617 w Magdeburgu, w kotrymž namaka so (bohužel zdžěla lědma čitajomny) interlinearny přeložk do hornjoserbsčiny (signatura SKA: ZM XXXV, 34M) – dale jako rp. Šw.

⁴ Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialecte und des Obersorbischen, Leipzig 1891.

⁵ Słownik dolnoserbiskej rěcy a jeje narěcow, St. Petersburg-Praha 1911–1928.

so Stone rěčnej analyzy teksta, wuchadžejo z Hórnikoweho twjerdženja, zo jedna so wo pomnik Złokomorowskeje narěče „z přiměškom“ Budyskeje. Nadrobna analiza wot Hórnika mjenowanych rěčných wosebitosćow a přirunanje z druhimi hornjoserbskimi rěčnymi pomnikami 16. a 17. lětstotka⁶ dowjedže Stonea ke konkluziji, zo njehodži so ani jedyn z tutech zjawow jako jednozmyslny dopokaz za hypotezu, zo móhlo so wo Złokomorowski dialekt jednać, dokelž su nimale wšě (hač na jedyn, kotryž so scyla dialektalnje přirjadować njehodži) tež w druhich zažnych hornjoserbskich tekstach wobswědčene. Jedna so tuž skerje wo archaizmy, ze synchroniskeje perspektiwy 19. lětstotka wšak móžachu so wone Hórnikej jako znamjenja přechodneho dialekta zdać. Dalši krok w Stoneowej rěčnej analyzy je přirunanje teksta z rukopisnymi Łutowskimi spěwarskimi, kotrež reprezentuja (najskejše) narěč wjeski blisko Złeho Komorowa.⁷ Tež tute přirunanje njewunjese ani jeničku ekskluziwnu rěčnu paralelu wobeju tekstow, nawopak, identifikuje so sydom zjawow, kotrež džěla Hodźijski rukopis wot Łutowskich spěwarskich.

Na scěhowacych 30 stronach (s. 56–86) podawa so nadrobne wopisanje wubranych zjawow grafiki, fonologije, morfologije, syntaksy a leksiki Hodźijskeho rukopisa, a to z wosebiteje perspektiwy lokalizacije narěče rukopisa. Katalog wobkedźbowanych rěčných zjawow je porno Hórnikowemu nastawkej wuznamnje rozšěrjeny, a na bazy přepytowanja cyłego rukopisa dóndže Stone ke kwantitatiwnym wuprajenjam. Systematisce přirunuje so při tym z hornjoserbskimi rěčnymi pomnikami 16. a 17. lětstotka kaž tež ze Serbskim rěčnym atlasom, z kotrehož eksploraciskich dypkow slušaja tři do Hodźijskeje wosady (Bolborcy, Žičeń a Čerwjene Noslicy). Po wuhódnoćenju tutoho materiala a po zakónčacym přirunanju z Warichiusowym katechizmom, historiskim tekstom z Hodźija, přińdže Stone na zakładze rěčných paralelow k derje wopodstatnjenemu rezultatej, zo je Hodźijski rukopis z najwyšej prawdžepodobnosću wudžělk wosobow, pochadźacych z Hodźijskeje wokoliny („the work of local men“, s. 88), mjeztym zo so za „Złokomorowsku hypotezu“ dopokazy namakać njehodža.⁸ Cyła analiza poskića rjetomas zajimawych informacijow, kiž wudospólnjeja naš wobraz wo hornjoserbsčinje na kóncu 17. lětstotka. Druhy wustupowace mjeńše njeeksaknosće tajkemu posudkej scyla napřečo njesteja. Tak podawa nadpismo kapitla 10.3.1.2. (s. 67), zo dže w nim wo lok. sg. mask. a neutr. substantiwow (*w jastwi/jastwje*), při čimž zakomdži so wobmjezowanje na substantiwy z twjerdym zdónkom a zdobom faluja w nadpismje wotpowědne feminina, kotrež pak so potom mjez příklady jewja (*službi, štundzi*).⁹ Kapitl 10.3.1.9. (s. 70) wo nom./ak. pl. fem. z mjechkim zdónkom (*rěči*) by so snadź lěpje zaměstnił w susodstwje kapitla 10.3.1.3. (s. 67) wo gen. sg. fem. z mjechkim zdónkom (*zawisći*), wšak jedna so wo mjezsobu zwjazanej zjawaj. W kapitlu 10.2.1.3. (s. 60) wo změnje *e > o* před twjerdym konsonantom a we wuzwuku podawaja so mjez druhim příklady *temu/tomu, teho/toho* a *jeho/joho* – w tych padach wšak dže skerje wo morfologiski zjaw, a jako tajki so wone w kapitlu 10.3.2.2. (s. 71) tež separatnje wobjednawaja. Za to namaka so dubleta *je/jo* (3. wos. prez. werba *być*) we wosebitym

⁶ Přir. tež hižo Stoneowy nastawk w Lětopisu 1999.

⁷ Při tym je hišće dwělomne, hač hodži so něhdyša Łutowska narěč Złokomorowskemu dialektej přiličić – za to faluja hišće dokładniše přepytowanja rukopisa.

⁸ Přiwšěm wostanu někotre zjawy, kotrež so tak prawje z pochadom teksta z Hodźijskeje wokoliny zjednać njehodža (na př. pronomeny *gdo* a Instr. sg. werbalneho substantiwa na *-im*). Ewentualnje móhlo dale horjeka diskutowane wužiwanje serbskorěčneje předlohi wujasnjenje za nje być.

⁹ Příklad *po malei quili* pak je w tym konteksće misnjeny, wšak jedna so wo mjechki zdónk.

kapitlu 10.3.3.1. (s. 73), hačrunjež jedna so jenož wo jednu z pozicijow fonetiskeho přechoda $e > o$.

Předślowo kompletuje 17 krótkobiografijow do toho mjenowanych awtorow historiskich hornjoserbskich tekstow a přeložkow, při čimž kładže so wažnosť na jich ródne wsy a pozdžiše městna přebywanja. Jako wudospołnjenje kulturnohistoriskeho zarysa w předślowje budže to wužitna pomoc za slawistow, kotrychž móhl Hođzijski rukopis z přirunowaceje perspektiwy zajimować.

Sčehowaca transliteracija podawa na prawej, njerunej stronje cyły serbski a na ľewej, runej stronje přeco wotpowědny němski čiščany tekst. Hladajo na poměrnje chačlaty prawopis wolóža tole zrozumjenje serbskeho rukopisa a dowoli přirunanje woběju tekstow za posudžowanje poměra přeložka k móžnej předloze. Bohužel je paralelnosć tekstow na kóncu (wot s. 290) mylena. To drje wotpowěduje poměram w originalnej knize, tola za čitarja je to skerje njepríhódne. Za korektury rukopisa, přešmórnjenja a připiski mjez linkami abo na kromje zawjedže Stone jednozmyslně markěrowanja, tak zo hodži so z transliteracije struktura teksta derje rekonstruować. Ortografisce znormalizowana transkripcija so hladajo na paralelny němski a serbski tekst najskerje hižo zaměštnić hodžała njeje. Derje pak, zo je so wudawačel rozsudził w tutym padže za transliteraciju, kotraž spřistupnja žórlo w rukopisej najblišej formje.

Kompromis namaka so z tym, zo so jako wobšěrny třeći džěl edicije zaměštni słowny register, w kotrymž su w rukopisu wustupowace słowa jako hesla w znormalizowanej transkripciji zapisane, hromadže z podačom stronow rukopisa, na kotrychž so wone namakaja. Hladajo na chačlaty prawopis je tole wulki wukon wudawačela, za kotrymž kryje so dokładna analiza cyłego wobšěrneho teksta. Tola najpozdžišo při wužiwanju tutoho registra wjeći so fakt, zo njeje so w transliteraciskim džělu myslilo na čislowanje linkow. Pytanje konkretnych dokładow za jednotliwe słowa w transliterowanym teksće je tohodla chětro wobćežne, wšako maja jednotliwe strony rukopisa, kotrymž wotpowěduja w transliteraciji wotrězki, zwjetša wobjim někak 15 linkow.

W registrje naložowane zasady transkripcije wšak zdawaja so mi zdžěla njekonsekwentne a druhdy tež njelogiske. To potrjechi na příklad njekorektnosće při rozsudže wo zapisu *o/ó* a *e/ě* (na př. *hnoj*, *horki* město *hnój*, *hórki*, *češić*, *češny* město *čěšić*, *čěšny*, *mjed* město *měd*, *mědženca* pódlá *mjedženica*), tu bych wočakowala korigowacu ruku lektora abo wědomostneho redaktora jako podpěru za wudawačela. Jako njezbožowne so w registrje wopokaza, hdyž so wjacore leksemy abo morfologiske resp. fonetiske warianty jednoho leksema pod samsnym heslom zjimaja, na př. *přić/přič*, *dokelž/dokelaž*/*dokelaž*, *chto/gdo/što*¹⁰, systematisce so zjimaja interrogatiwne a relatiwne pronomeny (na př. *kotry/kotryž*, *hdy/hdyž*, *hdže/hdžež*)¹¹. Mylace je tež zjimanje personalneho pronomena *wón* a adwerba *won* w jednym hesle. Na druhim boku so druhdy samsny leksem we wšelakej transkripciji w dwěmaj heslomaj zaměštni (na př. *stam* vs. *štam*, *Lukaš* vs. *Lukas*, *dejtować* vs. *deutować*, *lóst* vs. *lušt*). Dobra interpretaciska pomoc za čitarja by tež systematiske podawanje woznama abo němskeho ekwiwalenta w registrje było (tuchwilu jenož we wuwzačnych padach), wosebje hdyž jedna so wo džensa wjace njewužiwane słowa (na př. *zmach* 'Gemach', *šcawnik* 'Pharisäer, Zöllner', *horzacha* 'Ursache', *mosa* 'Maß') abo wo słowa z wjacorymi woznamami (na př. *čer-pjenje* 'Leiden' a 'Geduld'). Njerozumju tež, čehodla so w registrje werby ze sufiksom

¹⁰ Při tym so w předślowje wšelakosć wotpowědnych wariantow eksplicitnje wobjednawa.

¹¹ W 17./18. lětsotku bě wužiwanje formow bjez partikle *-ž* jako relatiwnych pronomenow hišće rozšěrjene.

*-nq+ zasadnje z infinitiwom na *-nyć* zapisuja, hačrunjež podawa so w předslowje (s. 77) informacija, zo wustupuja wone přewažnje w formach ze sufiksom *-nu-*. W někotrych padach wšak namakaja so bohužel tež wopačne transkripcije. Tak namakamy 17 dokładow werba *wopušćić* pod hesłom *wopusćić* a jedyn pod hesłom *wopusćeć*, hesło *wopusćić* pak faluje. Zapis *kmjetu* ‘Tagelohn’ je cyle misnjeny, wšak jedna so wo syntagmu *k mytu*, leksem *myto* pak mjez hesłami njenamakamy. Podobne ma so prajić wo hesle *džědžin*, za kotrymž kryje so posesiwny adjektiv *ćećiny* abo wo zapisu *šikany* město praweho *šwikanje*. Njedźiwajcy tutech kritiskich přispomnjenjow je słowny register tola nimoměry praktiski instrument za čitarja, kotryž dowoli jemu, sej poměrnje spěšnje přehlad stworić wo słownistwje, reprezentowanym w Hodžijskim rukopisu, štož je wuměnjnje za jeho zapřijeće do přirunowacych slědženjow.

Předležace wudaće Hodžijskeho rukopisa je wuznamny přinošk k stawiznam hornjoserbsčiny, z přednjesenej a wopodstatnjenej lokalizaciju jeho narěče we wokolinje Hodžija precizuje wone naše předstawy wo dialektalnym rozčłonkowanju hornjoserbsčiny na mjezy 16. a 17. lětstotka a přinjese tójšto nowych dopóznacow. Wuchadžejo ze Stoneoweje analyzy rukopisa dyrbi so dotal zastupowany nahlad wo zarjadowanju tutoho teksta do Złokomorowskeho dialekta korigować. Jako swědomita žórłowa edicija zmóžnja recensowana kniha zapřijeće Hodžijskeho rukopisa jako pomnika z juhozapada serbskeho rěčneho teritorija do rěčnogeografiskich a rěčnohistoriskich přepytowanjow. Naše probne přirunanje z tekstem rp. Šw. pokazuje na to, zo dirje je Hodžijski rukopis pózdnje swědčenje wo wjele staršej přeložowarskej tradiciji, z kotrež zawěsčachu sej serbscy fararjo třěbne cyrkwinske teksty za swoje zastojnstwo. Předstajomne ediciske předewzaća dotal njewozjewjenych rěčnych pomnikow ze 17. lětstotka wšak zdawna zrealizowane njejsu, na wučerpacu analyzu čakaja dale wjacore rukopisne spěwarske a dalše rukopisne cyrkwinske knihi.

Sonja Wölkowa

Ines Keller/Leonore Scholze-Irrlitz (Hgg.): Trachten als kulturelles Phänomen der Gegenwart. Domowina-Verlag: Bautzen 2009 (Schriften des Sorbischen Instituts; 49), 179 S., Ill.

Wenn heute aus volkskundlicher Sicht von Tracht die Rede ist, so bezieht sich dieser Begriff zumeist auf die folklorisierten Formen von Kleidung, wie sie in regionalen Kontexten und meist in der ländlichen Gesellschaft anzutreffen sind. Genau diese Formen finden nun aber seit einigen Jahren auch verstärkten Eingang in modische Kleidungsstile eines städtischen, weniger traditionsverpflichteten Publikums, sodass neue Fragen nach dem Umgang mit „Trachten als kulturelles Phänomen der Gegenwart“ entstehen. Diesem Phänomen auf die Spur zu kommen, war das Ziel einer Tagung der Gruppe der volkskundlichen Landesstellen in der Deutsche Gesellschaft für Volkskunde im März 2007 in Bautzen, deren Beiträge im vorliegenden Band versammelt sind. Wie die Herausgeberinnen anmerken, ist es mit dem Verweis auf heimatümelnden Traditionsbezug nicht getan, vielmehr fragt sich, ob sich in der Verwendung von Tracht nicht auch „Reaktionen auf Irritationen des gesellschaftlichen Wandels in der Gegenwart“ (S. 7) zeigen. In zwölf Beiträgen wird dieses zentrale Problem aus sehr unterschiedlichen Perspektiven behandelt.

Mit dem instruktiven Beitrag von Manfred Seifert über Tracht im 21. Jahrhundert wird zunächst eine grundsätzliche Perspektive auf den Gegenstand des Bandes eröffnet.